

TA'LIM PARADIGMALARINI TADQIQ ETISHDA MIKSLI METODOLOGIYA: IMKONIYATLAR VA CHEKLOVLAR

Rahimova Dildora Qodirjonovna

p.f.f.d., PhD, dotsent

Biznes va fan universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim paradigmalarini tadqiq etishda miksli metodologiyaning (*mixed methods research*) qo'llanilishi, uning imkoniyatlari va cheklovlari ko'rib chiqiladi. Miksli metodologiya sifatii va miqdoriy tadqiqot yondashuvlarini maqsadli ravishda uyg'unlashtiruvchi zamonaviy ilmiy paradigma sifatida taqdim etiladi. Maqolada ta'lim paradigmalarini o'rganishda miksli yondashuvning ustunliklari — chuqurlik va kenglik, validlik va ishonchlilikni bir vaqtda ta'minlash qobiliyati — ilmiy asoslanadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuvning cheklovlari — resurs talab qiluvchanlik, metodologik malaka zaruriyati va paradigmatic qarama-qarshiliklar — ham ob'yektiv tarzda tahlil qilinadi. O'zbekiston pedagogika fani kontekstida miksli metodologiyani joriy etishning strategik yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: miksli metodologiya, ta'lim paradigmasi, sifatii tadqiqot, miqdoriy tadqiqot, metodologik triangulatsiya, pedagogika tadqiqotlari, validlik, ishonchlilik, tadqiqot dizayni.

СМЕШАННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ В ИССЛЕДОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПАРАДИГМ: ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматривается применение смешанной методологии (*mixed methods research*) в исследовании образовательных парадигм, её возможности и ограничения. Смешанная методология представлена как современная научная парадигма, целенаправленно сочетающая качественный и количественный исследовательские подходы. В статье научно обосновываются преимущества смешанного подхода в изучении образовательных парадигм — способность одновременно обеспечивать глубину и широту охвата, валидность и надёжность результатов. Вместе с тем объективно анализируются ограничения данного подхода — ресурсоёмкость, необходимость методологической компетентности и парадигматические противоречия. Предлагаются стратегические направления внедрения смешанной методологии в контексте педагогической науки Узбекистана.

Ключевые слова: смешанная методология, образовательная парадигма, качественное исследование, количественное исследование, методологическая триангуляция, педагогические исследования, валидность, надёжность, дизайн исследования.

MIXED METHODOLOGY IN THE STUDY OF EDUCATIONAL PARADIGMS: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

Abstract: This article examines the application of mixed methods research in studying educational paradigms, along with its opportunities and limitations. Mixed methodology is

presented as a contemporary scientific paradigm that purposefully integrates qualitative and quantitative research approaches. The article provides scientific justification for the advantages of the mixed approach in studying educational paradigms — the ability to simultaneously ensure depth and breadth, validity and reliability of results. At the same time, the limitations of this approach — resource intensity, the necessity of methodological competence, and paradigmatic contradictions — are objectively analyzed. Strategic directions for introducing mixed methodology in the context of Uzbekistan's pedagogical science are proposed.

Keywords: *mixed methodology, educational paradigm, qualitative research, quantitative research, methodological triangulation, pedagogical research, validity, reliability, research design.*

KIRISH

Zamonaviy pedagogika fanida tadqiqot metodologiyasi masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Ta'lim tizimlarining murakkabligi, ko'p qirrali tabiati va ijtimoiy-madaniy kontekstga bog'liqligi tufayli biror-bir tadqiqot paradigmasi o'zi yolg'iz holda ta'lim hodisalarini to'liq qamrab ola olmaydi. Aynan shu zaruriyat mikslil metodologiyaning (mixed methods research) pedagogika fanida keng tarqalishiga zamin yaratdi.

Mikslil metodologiya bu sifatiy va miqdoriy tadqiqot yondashuvlarini maqsadli ravishda bir tadqiqot doirasida birlashtirib, ularning kuchli tomonlaridan foydalanuvchi zamonaviy ilmiy paradigmadir. U XX asrning 80-yillarida metodologik «paradigma urushlari» (paradigm wars) — pozitivizm va interpretivizm o'rtasidagi keskin qarama-qarshilik — muammosini bartaraf etish yo'li sifatida vujudga keldi.

Ta'lim paradigmlarini o'rganishda ushbu yondashuv ayniqsa samarali, chunki pedagogik hodisalar bir vaqtning o'zida ham statistik qonuniyatlar (miqdoriy tahlil), ham individual ma'no va tajribalar (sifatiy tahlil) orqali tushuntirilishini talab etadi. O'quvchining o'quv motivatsiyasini o'rganish bunga yorqin misol: reyting ko'rsatkichlari miqdoriy ma'lumot bersa, chuqur intervyu yashirin sabab-natija munosabatlarini ochib beradi.

Tadqiqotning maqsadi: ta'lim paradigmlarini tadqiq etishda mikslil metodologiyaning imkoniyatlari va cheklovlarini ilmiy tahlil qilish hamda O'zbekiston pedagogika tadqiqotlari uchun metodologik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari: (1) mikslil metodologiyaning nazariy asoslari va tarixiy rivojlanishini o'rganish; (2) ta'lim paradigmlarini tadqiq etishda mikslil yondashuvning ustunliklarini aniqlash; (3) mikslil metodologiyaning cheklovlari va ularni bartaraf etish

yo'llarini ko'rib chiqish; (4) O'zbekiston pedagogika tadqiqotlari amaliyotini tahlil qilish; (5) amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Miksli metodologiyaning asosi sifatida R. Burke Johnson va A. Onwuegbuzie (2004) ishlarini ko'rsatish mumkin. Ular miksli tadqiqotni «uchinchi metodologik harakat» (third methodological movement) deb atab, uni pozitivizm va konstruktivizm paradigmalari o'rtasidagi pragmatik ko'prik sifatida taqdim etdi. Ushbu yondashuv keyinchalik J. Creswell va V. Plano Clark (2011) tomonidan tizimli ravishda rivojlantirildi.

Ta'lim tadqiqotlarida miksli metodologiyaning keng qo'llanilishi M. Miles va A. Huberman (1994) ishlarida asoslanib, ular sifatli ma'lumotlarni miqdoriy tahlil bilan uyg'unlashtirish orqali tadqiqot validligini oshirish mumkinligini ko'rsatdi. T. Teddlie va A. Tashakkori (2009) esa «metodologik triangulatsiya» tushunchasini ishlab chiqib, bir xil hodisani turli metodlar orqali o'rganish orqali yanada ishonchli natijalarga erishish imkoniyatini nazariy asoslab berdi.

Paradigma urushlari kontekstida T. Kuhn (1962) ilmiy paradigmalar nazariyasi miksli metodologiyaning paydo bo'lishiga intellektual zamin yaratdi. Kuhnning ta'lim faniga ta'siri shundaki, u «normal fan» (normal science) va «inqilob» (revolution) davrlari kontseptsiyasi orqali pedagogika fani ham bir paradigmadan ikkinchisiga o'tish jarayonlarini boshdan kechirishini ko'rsatdi.

Sifatli tadqiqot sohasida E. Guba va Y. Lincoln (1994) konstruktivist paradigmaning asosiy tamoyillarini bayon etib, reallikning ijtimoiy qurilishi tushunchasini ta'lim tadqiqotlariga olib kirdi. Miqdoriy tahlil tomonidan esa D. Campbell va J. Stanley (1963) klassik eksperimental dizaynlarni asoslab, ta'lim tadqiqotlarida ichki va tashqi validlikni o'lchash mezonlarini belgilab berdi.

O'zbekiston pedagogika fanida miksli metodologiya yaqinda qo'llanila boshlangan. R. Mavlonova, B. Ziyomhammadov va boshqa mahalliy olimlar ta'lim tadqiqotlarida asosan miqdoriy yondashuvlarni qo'llagan bo'lsa, so'nggi yillarda sifatli metodlar ham asta-sekin tatbiq etilmoqda. Biroq ikkalasini ongli ravishda uyg'unlashtiradigan miksli dizaynlar hali kam uchraydi — bu esa ushbu maqolaning amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Miksli metodologiya pragmatizm falsafasiga asoslanadi. Pragmatizm — haqiqat va bilimning amaliy foydaliligi bilan o'lchanadigan falsafiy ta'limot — «qaysi metodologiya to'g'ri?» degan savoldan «qaysi metodologiya ushbu tadqiqot muammosini yaxshiroq hal etadi?» degan savolga o'tishni talab etadi. J. Deweyning pragmatik ta'lim falsafasi bu yondashuv uchun dastlabki intellektual zaminni tayyorlagan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Miksli tadqiqot dizaynlarining asosiy turlari quyidagilardan iborat. Birinchi tur — Konvergent parallel dizayn (Convergent parallel design): sifatii va miqdoriy ma'lumotlar bir vaqtda, lekin mustaqil ravishda to'planib, keyin birgalikda tahlil qilinadi. Bu dizayn har ikkala yondashuv natijalarini solishtirib ko'rish va tasdiqlash uchun qo'llaniladi.

Ikkinchi tur — Ketma-ket tushuntiruvchi dizayn (Sequential explanatory design): avval miqdoriy ma'lumotlar to'planadi va tahlil qilinadi, so'ngra natijalarni chuqurroq tushuntirish uchun sifatii bosqich o'tkaziladi. Ta'lim paradigmalarini o'rganishda bu dizayn ayniqsa samarali: avval keng ko'lamli so'rovnoma, keyin tanlangan respondentlar bilan chuqur intervyu.

Uchinchi tur — Ketma-ket tadqiqotchi dizayn (Sequential exploratory design): avval sifatii tadqiqot o'tkaziladi, u orqali shakllantirilgan gipotezalar keyin miqdoriy tadqiqotda sinab ko'riladi. To'rtinchi tur — O'rnatilgan dizayn (Embedded design): miqdoriy yoki sifatii tadqiqot asosii bo'lib, ikkinchi yondashuv unga «o'rnatilgan» holda qo'shimcha ma'lumot to'playdi.

Birinchi imkoniyat — Metodologik triangulatsiya: bir xil tadqiqot savolini turli metodlar orqali o'rganish natijalarning ishonchliligini (reliability) va haqiqiyiligini (validity) sezilarli darajada oshiradi. Masalan, o'qituvchilarning kasbiy qoniqishini faqat so'rovnoma orqali o'lchash yuzaki ko'rsatkich bersa, buni sifatii intervyu bilan to'ldirish yashirin omillarni aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchi imkoniyat — Kenglik va chuqurlik: miqdoriy yondashuv katta namunaviy hajmda keng miqyosdagi ma'lumot to'playdi, sifatii yondashuv esa chuqur, kontekstli tushunish imkonini beradi. Bu ikki xususiyatni birlashtirganda tadqiqotchi ta'lim hodisasini ham «yuzasidan» (keng), ham «ichkaridan» (chuqur) ko'ra oladi.

Uchinchi imkoniyat — Kutilmagan natijalarni tushuntirish: miqdoriy tahlil ko'pincha kutilmagan statistik ko'rsatkichlar beradi. Miksli dizaynda sifatii bosqich bu «anomaliyalar»ni tushuntirish imkonini beradi. Masalan, raqamli ta'limda o'quvchilar yutuqlari pasayib ketsa, intervyular buning sababini (texnik muammolar, motivatsiyaning pasayishi va hokazo) aniqlab berishi mumkin.

To'rtinchi imkoniyat — Nazariya yaratish va sinash: sifatii bosqichda paydo bo'lgan nazariy konstruktlarni miqdoriy bosqichda statistik sinab ko'rish mumkin. Bu pedagogika fanida yangi nazariyalarni empirik asoslash uchun eng ishonchli yo'llardan biridir.

Beshinchi imkoniyat — Ta'lim siyosati uchun amaliy asos: qaror qabul qiluvchilar odatda statistik dalillarni talab qiladi (miqdoriy), biroq ular «nima uchun» savollariga ham

javob izlaydi (sifatiy). Miksli metodologiya ikkala turdagi dalillarni bir vaqtda taqdim eta oladi — bu ta'lim siyosatini asoslash uchun muhim afzallik.

Birinchi cheklov — Resurs talab qiluvchanlik: miksli tadqiqot ikki tadqiqot o'tkazish bilan teng kuch, vaqt va moliyaviy xarajat talab qiladi. O'zbekiston kontekstida bu ayniqsa muhim, chunki aksariyat dissertatsiya tadqiqotlari cheklangan vaqt va moliyaviy imkoniyatlar doirasida amalga oshiriladi. Kreswell (2014) ning hisob-kitoblariga ko'ra, miksli dizayn oddiy tadqiqotga nisbatan o'rtacha 40-60 foiz ko'proq resurs sarflaydi.

Ikkinchi cheklov — Yuqori metodologik malaka: tadqiqotchi ham sifatiy (intervyu, kuzatuv, tematik tahlil), ham miqdoriy (statistika, so'rovnoma dizayni, SPSS/R) metodlarda chuqur malakaga ega bo'lishi shart. Amaliyotda ko'pchilik tadqiqotchilar bir yondashuvda kuchli, ikkinchisida zaifroq bo'ladi. Bu integrasiyaning sifatini pasaytirish xavfini tug'diradi.

Uchinchi cheklov — Paradigmatik qarama-qarshilik: sifatiy tadqiqot sub'yektivlikni, kontekstualliqni va ko'plab haqiqatlarni (multiple realities) e'tirof etsa, miqdoriy tadqiqot ob'yektivlik, umumlashtirish va yagona o'lchovli reallikni ko'zda tutadi. Bu ikki ontologik pozitsiyani haqiqiy ma'noda birlashtirish falsafiy jihatdan murakkab va ba'zan ziddiyatli bo'lishi mumkin.

To'rtinchi cheklov — Integratsiya muammosi: ko'pchilik «miksli» deb atalgan tadqiqotlar aslida ikkita alohida tadqiqot bo'lib, ularning natijalari oxirida bir hujjatga yig'iladi. Haqiqiy integratsiya — ma'lumot to'plash, tahlil va talqin bosqichlarida ikkala yondashuvning organik birlashuvi — texnik jihatdan juda murakkab va noyob ko'nikma talab qiladi.

Beshinchi cheklov — Natijalar ziddiyati: ikki yondashuv ba'zan qarama-qarshi natijalar berishi mumkin. Masalan, so'rovnoma o'quvchilarning onlayn ta'limdan mamnunligini ko'rsatsa, intervyular ularning chuqur noroziligini ochib berishi mumkin. Bunday holda tadqiqotchi qaysi natijaga ko'proq tayansa bo'ladi? Bu savol miksli metodologiyada hali to'liq hal etilmagan metodologik muammolardan biri.

O'zbekiston pedagogika fanida tadqiqot metodologiyasi tarixan asosan miqdoriy yondashuv — pedagogik eksperiment, so'rovnoma va statistik tahlil — ga tayanib kelgan. Bu an'ana sovet ilmiy maktabining merosidan kelib chiqib, o'lchov, ob'yektivlik va umumlashtirish tamoyillarini ustun qo'yan.

So'nggi yillarda OAK tomonidan qo'yiladigan talablar va xalqaro hamkorlik dasturlari tufayli sifatiy yondashuvlar ham asta-sekin kirib kelmoqda. Biroq hali ham aksariyat dissertatsiyalar «Nazorat guruhi — tajriba guruhi» shaklida klassik eksperimental

dizaynni qo'llaydi. Miksli dizaynlar kamdan-kam uchraydi va ko'pincha to'liq integratsiyasiz amalga oshiriladi.

2022-2025 yillarda o'tkazilgan kuzatuvlarimiz (n=85 dissertatsiya tahlili) shuni ko'rsatdiki, so'nggi 5 yilda himoya qilingan pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalarning 78,8 foizi asosan miqdoriy yondashuvni qo'llagan, 14,1 foizi sifatiy metodlarga asoslangan, faqat 7,1 foizi miksli dizayndan foydalangan. Bu ko'rsatkich xalqaro me'yor (30-40 foiz) dan ancha past.

Miksli metodologiyani keng joriy etishning to'siqlari sifatida quyidagilar aniqlandi: (1) doktorantura dasturlarida miksli metodologiya bo'yicha maxsus kurslarning yo'qligi; (2) sifatiy tadqiqot bo'yicha mahalliy qo'llanmalar va darsliklarning kamligi; (3) OAK talablarida miqdoriy ko'rsatkichlarga (tajriba-nazorat guruhi, statistik ahamiyatlilik) ortiqcha urg'u berilishi.

Amaliy tavsiyalar va xulosalar kelib chiqib;

Birinchi tavsiya — Doktorantura dasturlarini yangilash: barcha pedagogika yo'nalishlari bo'yicha doktorantura dasturlariga «Miksli metodologiya va tadqiqot dizayni» kursini majburiy fan sifatida kiritish tavsiya etiladi. Bu kurs kamida 3 kredit hajmida bo'lib, amaliy mashg'ulotlar ulushi 60 foizdan kam bo'lmasligi lozim.

Ikkinchi tavsiya — OAK me'yorlarini moslashtirish: dissertatsiya talablarida miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda sifatiy tadqiqot natijalarining ilmiy qiymatini ham e'tirof etuvchi mezonlar kiritilishi kerak. «Tadqiqotning ilmiy yangiligi» va «amaliy ahamiyat» bo'limlarini baholashda miksli dizaynlarni rag'batlantiruvchi qoidalar belgilanishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi tavsiya — Ilmiy hamjamiyatni rivojlantirish: miksli metodologiya bo'yicha ixtisoslashgan ilmiy seminarlar, vebinarlar va masterklasslar muntazam o'tkazib turilishi hamda xalqaro metodologlar bilan hamkorlik dasturlari yo'lga qo'yilishi tavsiya etiladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, miksli metodologiya ta'lim paradigmalarni tadqiq etishning «kumush o'qi» (silver bullet) emas. U ham o'ziga xos cheklovlarga ega. Biroq uning asosiy kuchi shundaki, u tadqiqotchiga ta'lim hodisasini bir tomonlama emas, balki ko'p qirrali tarzda ko'rish imkonini beradi. O'zbekiston pedagogika fani uchun miksli metodologiyani bosqichma-bosqich va ongli ravishda joriy etish — bu tasodifiy moda emas, balki ilmiy rivojlanishning zaruriy yo'lidir.

Keyingi tadqiqotlar yo'nalishi: miksli metodologiyadan foydalanuvchi O'zbek tadqiqotchilarining metodologik kompetentligini o'lchash va uning natijalar sifatiga ta'sirini uzoq muddatli kuzatish tavsija etiladi.

Dissertatsiyalarning 78,8 foizi asosan miqdoriy yondashuvni qo'llagan, 14,1 foizi sifatiy metodlarga asoslangan, faqat 7,1 foizi miksli dizayndan foydalangan. Bu ko'rsatkich xalqaro me'yor (30-40 foiz) dan ancha past.

Miksli metodologiyani keng joriy etishning to'siqlari sifatida quyidagilar aniqlandi: (1) doktorantura dasturlarida miksli metodologiya bo'yicha maxsus kurslarning yo'qligi; (2) sifatiy tadqiqot bo'yicha mahalliy qo'llanmalar va darsliklarning kamligi; (3) OAK talablarida miqdoriy ko'rsatkichlarga (tajriba-nazorat guruhi, statistik ahamiyatlilik) ortiqcha urg'u berilishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Johnson, R.B., & Onwuegbuzie, A.J. (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational Researcher*, 33(7), 14-26.
2. Creswell, J.W., & Plano Clark, V.L. (2011). *Designing and Conducting Mixed Methods Research* (2nd ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
3. Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of Mixed Methods Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
4. Kuhn, T.S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Guba, E.G., & Lincoln, Y.S. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 105-117). Thousand Oaks: SAGE.
6. Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
7. Campbell, D.T., & Stanley, J.C. (1963). *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Research*. Chicago: Rand McNally.
8. Creswell, J.W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
9. Morse, J.M. (2003). Principles of Mixed Methods and Multimethod Research Design. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 189-208). Thousand Oaks: SAGE.
10. Ziyomhammadov, B. (2012). *Pedagogika va psixologiya*. Toshkent: Akademiya.
11. Mavlonova, R. (2010). *Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 27-apreldagi 292-sonli Qarori «Oliy ta'lim muassasalarida tadqiqot faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida». Toshkent, 2017.
13. Bryman, A. (2006). Integrating Quantitative and Qualitative Research: How is it Done? *Qualitative Inquiry*, 6(1), 97-113.